

Проф др Александар РАСТОВИЋ
Научни саветник
Историјски институт, Београд

ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И ОСЛОБОЂЕЊЕ СРПСКИХ ЗЕМАЉА 1912/1913. СА ОСВРТОМ НА ПРОСТОР ПОЛИМЉА И ПОТАРЈА

Апстракт: У тексту се износе ставови британске дипломатије према резултатима војних победа балканских савезника у Првом балканском рату, са посебним освртом на територијални статус и политичке прилике у Рашкој области, Полимљу и Потарју у том периоду. Британска дипломатија се није претерано удубљивала у будући територијални статус Рашке области, при чему је следила став Аустрије која на крају није тражила повлачење српских војних јединица из тог подручја, нити њено запоседање.

Кључне речи: Балкански ратови, Велика Британија, Полимље, Потарје, Пљевља, Рашка област, Србија

За балканске савезнике, а посебно за Србију, Први балкански рат је представљао историјску прилику да поврати просторе Старе Србије који су у етничком и историјском смислу одувек били њени, а које је Османска царевина узурпирала неколико векова раније. Уједно ослобођење српских територија означио је повратак европским друштвеним и културним вредностима које је Србија одувек баштинила.

Србија, њена политичка и интелектуална елита, али и целокупан народ су почетак балканског сукоба дочекали са огромним ентузијазмом и надом да ће, поред повратка територија које су јој неправедно одузете, решити и неке своје стратешке циљеве, као што су излазак на Јадранско море и ослобођење од економске зависности Аустроугарске, тог моћног и све агресивнијег

суседа са запада. Иначе, своје ратне циљеве српска влада је саопштила непосредно после образовања ратног кабинета Николе Пашића у којима је обележила територију српског народа у европској Турској, а то је било подручје Старе Србије (цео Косовски вилајет са старим Новопазарским санџаком, северозападни део Скадарског вилајета са јадранском обалом, северни и источни део Битољског вилајета).¹

Европске силе су биле непријатно изненађене брзим сломом турских трупа и њене власти на Балкану након избијања ратних дејстава балканских савезника. Још теже им је падала неминовност промена постојећег статуса кво и признавања територијалних захтева чланица Балканског савеза. Исто важи и за британску владу и њен парламент. Једино је јавно мњење, а пре свега штампа, била свесна реалности и апеловала да се савезницима признају плодови њихових бриљантних победа.

Британска политика је своју политику према Србији у Првом балканском рату градила на два питања која су за српску страну била од животне важности. Једно се тицало изласка на Јадран, а друго статуса неколико градова који су били уклињени између Србије и нове аутономне Албаније (Пећ, Призрен, Ђаковица и Дебар). Србија је иначе своје територијалне захтеве изнела и упутила у писменој форми Великој Британији 3. новембра 1912, када је Славко Грујић, српски дипломата у Лондону, предао Артуру Николсону, државном подсекретару у Форин офису Пашићев телеграм у коме се истицало да је Србији апсолутно потребно подручје Старе Србије, Новопазарског санџака и морска обала, при чему се за то тражила подршка Лондона.² Добивши прецизније информације о размери српских територијалних захтева, Едвард Греј, шеф Форин офиса, је истог дана о томе обавестио Сер Франсиса Бertiјеа, британског амбасадора у Паризу. Греј је писао да “српски захтеви обухватају читав Косовски вилајет, Санџак и приступ Јадрану”.³ Коначно, званично Велика Британија, односно њен министар спољних послова, обавештени су о српским потраживањима 6. новембра, када је дошло до разговора између њега и Славка Грујића који га је том приликом информисао да ће Србија као резултат балканског рата тражити Стару Србију, која укључује Косовски вилајет, Новопазарски санџак и северозападни део Скадарског вилајета, укључу-

¹ АС, МИДС, ППО, 1912, Ф-ХVIII, Д-ред 619½, ПП Бр. 5669, Пашићевим посланствима и конзулатима Краљевине Србије, 15/28. IX 1912, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига V, свеска 2, 15/28. јули - 4/17. октобар 1912, приредио М. Војводић, Београд 1985, бр. 467, стр. 718-719.

² АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-II, Д-VII, Пов. бр. 2427, С. Грујић-МИД-у, 22. X / 3. XI 1912.

³ B. D., vol. IX, part II, N° 660, E. Grey to F. Bertie, November 3, 1912, 87.

чив и стару српску луку Драч, Сан Ђовани ди Медиа и Љеш (Алесии). Истичући да је претходних десет година Србија имала великих економских проблема због притисака Аустрије, Грујић је напоменуо да је за њу од највеће важности добијање луке на Јадрану. Греј, изненађен таквом резолутношћу српског дипломате, а доследан у својој променљивости, обавестио је Грујића да “британско јавно мњење не прихвата покушај да се балкански савезници лише резултата својих победа”.⁴ Питање српског изласка на море је решен тако што је Србија на предлог управо енглеске дипломатије добила један трговачки приступ међународном железничком пругом преко једног слободног и неутралног пристаништа.

Око наведених спорних градова такође се водила потмула дипломатска битка која је трајала неколико месеци и која је решена тако што су Срби дигли руке од Скадра, а Аустрија после дуготрајног затезања и претњи ратом Србији пристала да јој се доделе спорни градови Пећ, Призрен, Ђаковица, Дебар).

Све ове политичке турбуленције је са великом пажњом пратила британска дипломатија. Ипак, њену пажњу је привлачило још једно питање. Радило се о статусу и стратешком значају Рашке области коју у кореспонденцији британске дипломате називају искључиво Новопазарски санџак. Од анексионе кризе у Лондону се пажљиво ослушкивало све оно што је везано за овај простор који је био од животне важности за Србију, а Аустрија га је сматрала као одскочном даском за даља освајања, како примећује Јован Цвијић у тексту *Србија и Први балкански рат*. Још је сер Френсис Картврајт, британски амбасадор у Бечу, извештавајући министра Греја о свом сусрету са Милованом Миловановићем, српским министром иностраних дела у Маријенбаду, 16. августа 1909. године приметио колико је овај простор значајан за Србију, с обзиром на то да му је тада Миловановић најотвореније ставио до знања да је Србија заинтересована за тај простор и да под тадашњим околностима то питање може да буде решено у српску корист, поготово што лоше прилике у Турској иду у прилог српског добијања Старе Рашке.

Занимљиво је даље Миловановићево објашњење у вези са будућношћу тог простора. Он је оптимистички, и можемо слободно рећи потпуно неутемељено, сматрао да би се у случају престанка отоманске власти у Европи, Србија могла да добије сагласност Аустрије у вези са уступањем санџака са узаним појасом обале у северној Албанији. У том случају та територија би могла да буде неутрализована, и на тај начин би пружила гаранције безбедном транзиту аустријске трговине у правцу Солуна који је био од највеће страте-

⁴ B. D., vol. IX, part II, N° 142, E. Grey to R. Paget, November 6, 1912, 87.

шке важности за Беч. Миловановић је отишао и корак даље. Изнео је тезу да би Цариград, Галипоље и Солун могли да постану слободни градови и територије, и да добију статус сличан оном који је уживао Хамбург уз европске гаранције. Противио се да Солун доспе у руке Грка јер би у том случају долазило до сталног сукоба између Грка и Бугара.⁵ Картврајт је упозорио српског државника на ставове барона Ерентала и других водећих аустријских политичара о томе да њихова држава не може да прихвати да Новопазарски санџак припадне ниједној другој земљи сем Турској или Аустрији. О томе да Аустроугарска никада неће дозволити да Рашка падне у руке Србије Картврајт је упозоравао Форин офис и наредних година.⁶

С друге стране британска дипломатија је била добро обавештена да су у Београду били свесни да би у случају српске окупације Новопазарског санџака дошло до сукоба са Аустроугарском што би могло да има несагледиве последице.⁷ Међутим, то није спречавало министра Миловановића да у сусрету са британским дипломатама у Београду, на пример са Роналдом Хамилтоном, првим секретаром посланства крајем септембра 1909. године, отворено говори о српским потраживањима Санџака. Он је свог саговорника уверавао да би у случају пропасти Турске, Србија реализовала своје циљеве у Новопазарском санџаку, али је отишао и корак даље говорећи о простору Старе Србије као примарном националном и државном интетресу Србије.⁸

Рат између Турске и Италије, који је избио у рану јесен 1911. године, поново је разбуктао зебње у Србији да би новонасталу ситуацију могла да искористи Аустрија и упадне у Новопазарски санџак. Српски политичари и дипломате у Лондону су упозоравали британску владу да у том случају Србија не би задржала пасивну улогу и по цену сопственог националног опстанка.⁹ Тако је на пример Милован Миловановић, средином јануара 1912. године, упозоравао Колвила Барклеја, енглеског дипломату у Београду да би у случају поновне аустријске окупације Санџака српске трупе упале на тај простор, и да је за Србију то питање живота или смрти. Препоручивао је да Тројна Антанта треба да спречи Аустрију да упадне у Рашку, јер, истицао је српски министар, ако би се опет стационира на том простору никада више не би била избачена.¹⁰

⁵ B. D., vol. IX, part I, The Prelude, The Tripoli War, N° 40, F. Cartwright to E. Grey, August 17, 1909, 48-49.

⁶ B. D., vol. IX, part I, N° 103, F. Cartwright to E. Grey, February 4, 1910, 114-115.

⁷ B. D., vol. IX, part I, N° 157, Mr. Findlay to E. Grey, June 8, 1910, 177.

⁸ B. D., vol. IX, part I, N° 58, R. Hamilton to E. Grey, September 27, 1909, 63.

⁹ B. D., vol. IX, part I, N° 266, E. Grey to R. Paget, October 2, 1911, 297.

¹⁰ B. D., vol. IX, part I, N° 540, Mr. Barclay to E. Grey, January 16, 1912, 533-534.

Да се заиста нешто спрема у Бечу у вези са Новопазарским санџаком показује и забринутост бугарске владе која је тих дана добијала информације од конзула из Скопља да се велики број Аустријанаца налази у Новом Пазару, при чему су неки од њих били у активној војној служби. О томе је писао Бакс Ајронсајд, британски посланик у Софији, који је у својој депеши од 12. октобра те године подсетио своје претпостављене да велики број становника Санџака отворено жали због одласка аустријских трупа са тог простора, јер су уверени да су Аустријанци током окупације омогућили улазак великог новца односно капитала и да са финансијске тачке гледишта такво мишљење изражавају и житељи Новог Пазара, али и Сјенице, Пљеваља, Пријепоља и Нове Вароши.¹¹ Иначе, Ајронсајд је важио за великог пријатеља српског народа, а његови извештаји су били веома објективни и уравнотежени. Занимљива је оцена његовог рада коју је дао др Мирослав Спалајковић, српски посланик у Софији. Он је 31. октобра 1912. године записао да је „Ајронсајд задужио у великој мери балканске државе, а нарочито Србију својим пријатељским услугама, заступајући ватрено нашу ствар. Он је неуморно дејствовао на енглеску јавност преко многобројних енглеских дописника који долазе овамо. Он је од почетка стао на нашу страну и својим енергичним телеграмима и извештајима које је слао својој влади највише допринео да Енглеска заузме овако одређено држање према балканском савезу“.¹² Иначе, примера ради овај дипломата је упозоравао Форин офис да би у случају аустријске окупације Санџака следило заузимање Србије, што би представљало први и одлучујући корак у продирању ка Егејском мору и Солуну.¹³

Тих дана је и Миловановић упозорио Ралфа Пеџета, британског посланика у Београду, на податак да су аустријске власти упутиле око осамдесет хиљада војника у правцу границе са Новопазарским санџаком и да се дивизије у Загребу и Темишвару налазе у стању приправности, док је Славко Грујић пренео лично Греју почетком 1912. године информацију да су аустријске власти планирале да током јануара те године изврше анексију Новопазарског санџака, и да су за тај чин добили сагласност Италије, Немачке и Турске о чему је руског посланика на Цетињу известио лично краљ Никола Петровић.¹⁴ Занимљиво је да је након тога Греј наложио Едварду Фримену, британском

¹¹ B. D., vol. IX, part I, № 521, H. Wax-Ironside to E. Grey, October 12, 1911, 506.

¹² АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-П, Д-7, Пов. Бр. 3933, Спалајковић-Пашићу, 18/31. X 1912, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига V, свеска 3, 64, стр. 204.

¹³ B. D., vol. IX, part I, № 567, H. Wax-Ironside to A. Nicolson, April 8, 1912, 566

¹⁴ B. D., vol. IX, part I, № 522, 535, R. Paget E. Grey, E. Grey to R. Paget, October 19, 1911, January 3, 1912, 508, 526.

конзулу у Сарајеву, да провери информације да ли Аустријанци гомилају трупе у Босни у правцу санџака. Повратна информација није потврђивала таква нагађања.¹⁵

Колико је ово питање побудило интересовање британске дипломатије показује и чињеница да су о томе разговарали и Џорџ Бјукенен, британски амбасадор у Петрограду и Сергеј Сазонов, руски министар иностраних дела. Сазонов је потврдио да је црногорски владар пренео руском посланику информације да Беч намерава да анектира санџак, али лично није делио такво мишљење јер би то значило да је Аустрија спремна да изазове општи сукоб на Балкану. Такве вести негирао је и аустријски посланик у Петрограду.¹⁶

Срби на подручју старе Рашке односно простору Полимља и Потарја су такође са великим одушевљењем и надом гледали у војне операције и муњевито напредовање српске армије која је победоносно ушла у подручје Рашке области, 19. октобра.¹⁷ Ибарска војска предвођена генералом Михаилом Живковићем јачине двадесет две хиљаде војника је 23. октобра ушла у Нови Пазар, док су трупе Јаворске бригаде предвођене потпуковником Миливојем Анђелковићем Кајафом ослободиле Сјеницу 25. октобра где су се сусреле са јединицама црногорске војске, а затим и Пријепоље 27. октобра. У Пљевља је бригада ушла 28. октобра, а за њом и трупе црногорског Преко-тарског одреда бригадира Машана Божовића, али су се споразумно повукле на леву обалу реке Тихотине која је до краја 1913. била граница између двеју држава на овом простору.¹⁸ За Србију је ово подручје такође било од изузетне стратешке, политичке, друштвене и привредне важности. Контролом овог простора онемогућавале су се агресивне империјалне тежње Аустроугарске која је са своје стране такође била и те како заинтересована да успостави контролу над овим простором. Подсетимо да је управо због стратешке важности аустријска политика која је Пљевља сматрала “аустроугарским делом Балкана” по сваку цену покушавала да спречи његово повезивање са Србијом и Црном Гором.¹⁹ У том смислу подстицани су немири и побуне локалног становништва, а истовремено подгревана нетрпељивост и сукоби православног и муслиманског живља.

¹⁵ Исто

¹⁶ В. Д., vol. IX, part I, № 538, G. Buchanan to E. Grey, January 10, 1912, 528.

¹⁷ АС, МИДС, ППО, 1912, Ф-ХI, Д-9, Пов. Бр. 1759, Пашићу-свим посланствима, 6/19. X 1912, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига V, свеска 3, 5/18. октобар – 31. децембар 1912/13, јануар 1913, приредио М. Војводић, Београд 1986, бр. 6, стр. 151.

¹⁸ С. Терзић, Ослобођење Старе Србије, у Споменица стогодишњице ослобођења Сатаре Србије, уредник др С. Терзић, Београд 2012, 70.

¹⁹ С. Терзић, *Пљевља на путу у ново доба (1804-1912)*, у *Историја Пљеваља*, Пљевља 2009, 207, М. Петровић, *Документи о Рашкој области 1900-1912*, Београд 1995, 9.

Отпочињање ратних сукоба између балканских савезника и Турске по-мно се пратило у Лондону, при чему се страховало од превентивне акције Аустроугарске којом би могла да спречи евентуални улазак српских и црногорских војски у Новопазарски санџак, при чему би с друге стране такав развој догађаја неминовно довео и до руског мешања. По мишљењима британске дипломатије то би могло да има несагледиве последице односно да изазове рат не само између Аустрије и Србије већ шири европски рат кога је Едвард Греј хтео да спречи по сваку цену.²⁰ У Петрограду се такође повела дипломатска активност како би се аустријска влада убедила да се уздржи од упада у Новопазарски санџак или на територију Србије, јер би у том случају и Русија одустала од војне интервенције. Таква уверавања је Леополду Бертохолду, аустријском министру спољних послова, пренео посредно Сазонов о чему је обавештен и Лондон. Одговор Бертохолда је био задовољавајућ за руску страну.²¹ Занимљиво је да је и црногорски владар још 28. октобра изразио уверење да је Аустроугарска дигла руке од Санџака.²² С друге стране и Пашић је добијао сигнале из Беча да ће Аустрија пре учинити Србији уступке у Санџаку него што ће јој дозволити излаз на Јадранско море.²³ Знајући то можда је и тврдио да се без Старе Србије са Санџаком Србија не може развијати нити опстати.²⁴ Према томе овакав развој догађаја је ишао у прилог Греју који је желео да балкански рат остане у локалним оквирима, и зато му је било важно да велике силе, а пре свега Аустрија и Русија, остану неутралне.

Међутим, пре него што је постепено почела да коригује свој однос према статусу Новопазарског санџака после одустајања великих сила од принципа статуса кво, и даље су постојали наговештаји аустријске интервенције у Рашкој. То поткрепљује један извештај британског амбасадора из Беча кога је почетком октобра 1912. послао Ајронсајду у Софију, а до чијег садржаја је доспео и посланик Спалајковић. Због важности његове садржине преносимо га у целости: "Петнаести и шеснаести корпуси се налазе у Сарајеву и Дубровнику и већим су делом мобилисани, мада резервисти још нису позвати а тако исто и ниједан резервни официр, али тренутно та два корпуса су мобилисана

²⁰ В. D., vol. IX, part II, N° 14, E. Grey to R. Paget, October 10, 1912, 11, А. Раствоић, *Велика Британија и Србија 1903-1914*, Београд 2005, 160-161.

²¹ В. D., vol. IX, part II, N° 37, G. Buchanan to E. Grey, October 16, 1912, 26.

²² АС, МИДС, ППО, 1912, Ф-ХП, Д-5, Пов. Бр. 2371, Гавриловић-Пашићу, 15/28. X 1912, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига V, свеска 3, бр. 37, стр. 178.

²³ АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-ХП, Д-5, Пов. Бр. 455, Веснић-Пашићу, 15/28. X 1912, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига V, свеска 3, бр. 38, стр. 181.

²⁴ АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-ХП, Д-3, Пов. Бр. 1954, Пашић-Јовановићу, 19. X/1. XI 1912, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига V, свеска 3, бр. 65, стр. 206.

да би се олакшао упад у Санџак, *ако влада нађе за потребно*. Поједине војне јединице су примакнуте ближе граници а и страже на граници су појачане, и уопште све је учињено да се окупација Санџака изврши што лакше и што простије, *ако влада нађе то за потребно*. Као допуна тих двају поменутих корпуса задржани су двогодишњи и трогодишњи обвезници или су позвати у следећа три корпуса: трећи у Грацу, седми у Темишвару, и тринаести у Загребу. За окупацију Санџака *ако влада нађе то за потребно* постоји овај план: петнаести корпус ушао би у санџак, а на његово место дошао би у Босну тринаести корпус из Загреба, а на место тринаестог дошао би трећи корпус из Граца.²⁵

Велика Британија је била веома заинтересована за став српске владе према статусу Новопазарског санџака након почетка Првог балканског рата, односно евентуалној како се говорило окупацији тог подручја од стране Србије. Пашић је у разговору са Пеџетом 22. октобра 1912. године био мишљења да ће то зависити од околности и да се то питање неће решити само између Аустрије и Србије већ и уз асистенцију великих сила. Сматрао је да уколико Беч тражи само економски пролаз кроз Санџак неки договор се може пронаћи, али да територија на којој живе Срби треба да припадне Србији. Иначе, могућност да Аустрија добије део Санџака због задовољења неких њених интереса, допуштао је и дипломата Јован Јовановић Пижон у разговору са Пеџетом.²⁶

Посланик Пеџет је сазнао и погледе Аустрије које му је пренео Стефан фон Угрон, аустријски посланик у Београду. Угрон је изнео страховања аустријске владе да би услед територијалних добитака дошло до повезивања Србије и Црне Горе у правцу Новопазарског санџака и да би им се убрзо прикључила и Бугарска, што би довело до стварања словенске државе од Црног мора до Јадрана. Тиме би се блокирала граница Херцеговине и онемогућио аустријски приступ Егејском мору.²⁷ Пеџет се неколико дана касније поново сусрео са Угроном, при чему је једна од главних тема разговора била успеси балканских савезника и улазак српске војске у Новопазарски санџак. Иначе, Пеџету је Фон Угрон пренео информацију да према аустријским сазнањима Србија потражује цео Санџак, Стару Србију (Косовски вилајет и део Битољског вилајета) и луку Сан Ђовани ди Медуа, што је према његовој процени изазивало узнемиреност у Бечу и додатно компликовало читаву ситуацију. У

²⁵ АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-IV, Д-7, Пов. Бр. 3934, Спалајковић-Пашићу, 19. X/1. XI 1912, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига V, свеска 3, бр. 73, стр. 214.

²⁶ B. D., vol. IX, part II, N° 101, R. Paget to E. Grey, November 2, 1912, 82.

²⁷ B. D., vol. IX, part II, N° 72, R. Paget to E. Grey, October 22, 1912, 43-44.

свом извештају који је после разговора послао у Лондон истицао је да је пред Аустријом велика дилема, или да силом избаци Србију из Санцака и тако дође у сукоб са Русијом, или да остане неактивна и дозволи увећање Србије која ће уз помоћ пансрба и њихових интрига и пропаганде временом изазвати комешање међу словенским провинцијама у Аустрији, чиме ће она ипак на крају бити присиљена да интервенише у циљу своје заштите, што ће довести до сукоба са Русијом. По Пеџетовом мишљењу, руска влада ће вероватно подржати Аустрију тако што ће саветовати Србији умереност али није био сигуран да ће то имати ефекта јер су Срби свесни своје снаге после војних успеха, а имају и снажну подршку панславистичких кругова у Русији. На крају је предвидео да ће старо ривалство између балканских савезника поново избити на површину и Аустрија ће то искористити да би изменила постојећу ситуацију која је врло неповољна по њу.²⁸

За разлику од Пеџета који није био наклоњен српским територијалним успесима и захтевима српске владе у признавању резултата војних операција, Бакс Ајронсајд је као мудар политичар и дипломата схватао реалност ситуације и залагао се да се Србима изађе у сусрет у погледу територијалних аранжмана. У писму Греју, написаном 28. октобра 1912. године неколико дана после турске катастрофе код Куманова, у време када су балкански савезници увелико низали војне победе и потискивали турске снаге са Балкана изнео је своје погледе на најновија дешавања и упозорио свог претпостављеног на могуће последице занемаривања реалности на терену. И пре него што ће и званично Србија обавестити Лондон о својим територијалним захтевима, Ајронсајд је упознао Греја да Београд тражи Новопазарски санцак и Косовски вилајет, као и да је срж балканског чвора управо Санцак. Подсетио је да је то подручје већ запоседнуто од стране српских војника, и да се они неће повући одатле сем ако на то не буду присиљени оружјем. Уопште гледано Ајронсајд је процењивао да се савезници неће одрећи својих војних успеха. Он је чак позивао Греја да стане на њихову страну.²⁹

Одлучност Србије да се задржи у подручју Старе Рашке показује и изјава Славка Грујића дата Артуру Николсону неколико дана раније да уколико Аустрија одлучи да интервенише у санцаку то ће наићи на отпор српских трупа.³⁰ Британски дипломата Пеџет је у погледу српског поседовања санцака

²⁸ B.D., vol. IX, part II, N° 79, R. Paget to E. Grey, October 30, 1912, 66-67.

²⁹ B.D., vol. IX, part II, N° 72, H. Vax-ironside to E. Grey, October 28, 1912, 58.

³⁰ АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-ХП, Д-5, Пов. Бр. 2346, Грујић-Пашићу, 14/278. X 1912, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига V, свеска 3, бр. 5, стр. 151, B.D., vol. IX, part II, N° 76, E. Grey to R. Paget, October 30, 1912, 61.

консултовао и Стојана Новаковића кога је веома ценио као мудрог политичара. Међутим, и од њега је добио скоро исти одговор као и од других српских званичника да ће се Срби борити уколико Аустрија покуша војном силом да их истера из Санцака. На основу тога обавестио је Лондон да ће Срби одбити евакуацију из тог подручја ако Аустрија то буде захтевала од њих.³¹ И поред оваквих јасних ставова Србије, Грујић је након разговора са Артуром Николсоном извештавао да је стекао утисак да су и Велика Британија, али и Француска спремне да уступе Новопазарски санцак Аустрији ако она то буде инсистирала.³²

О извесној корекцији аустријског погледа на будућност Старе Рашке Едварда Греја је известио аустријски амбасадор у Лондону почетком новембра 1912. Промена је подразумевала малу измену границе санцака у корист Црне Горе чиме је аустријска дипломатија свесно покушавала да створи раскол између Србије и Црне Горе у будућим преговорима.³³ Од тврдог става у погледу онемогућавања Србије да задржи Новопазарски санцак, аустријска влада је постепено одустајала. Њен следећи корак је био поред одустајања од тврдоглавог инсистирања на очувању статуса кво, изношење услова испод којих њена дипломатија неће деловати. Занимљиво је да се неколико услова тицало директно Србије, на пример да неће пристати да се ниједан део јадранске обале додели Србији. Међутим, ни један од услова није се односио на српско напуштање Новопазарског санцака. О томе је посланик Картврајт известио Греја 7. новембра 1912.³⁴ Претходно је Јован Јовановић Пижон обавестио српског краља и Пашића који су се налазили на ратишту да Аустроугарска сада гледа да Србија не добије цео Новопазарски санцак, што је ипак представљало одустајање од тврдог става да не може уопште да рачуна на ту област.³⁵

Картврајт је иначе сматрао да је аустријска дипломатија била спремна на својеврсну трампу у погледу ове територије, то јест уместо истицања права на ту област желела је да добије сигурне гаранције да ће железничка пруга ка Солуну бити интернационализована односно да ће се обезбедити слободан проток аустријске робе према Егејском мору. На тај начин она је проблем

³¹ B.D., vol. IX, part II, № 104, R. Paget to A. Nicolson, November 2, 1912, 84.

³² АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-II, Д-7, Пов. Бр. 2394, Грујић- Пашићу, 17/30. X 1912, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига V, свеска 3, бр. 52, стр. 51.

³³ B.D., vol. IX, part II, № 134, E. Grey to F. Cartwright, November 5, 1912, 102.

³⁴ B.D., vol. IX, part II, № 146, F. Cartwright to E. Grey, November 7, 1912, 110.

³⁵ АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-IV, Д-4, Пов. Бр. 2419, 2425, Јовановић-шефу Краљеве канцеларије, Јовановић- Пашићу, 22. X/4. XI 1912, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига V, свеска 3, бр. 85, 86, стр. 224-225.

Санцака изместила из равни политике у домен економије.³⁶ Картврајт је и у опширном писму упућеном Артуру Николсону 20. децембра 1912, у коме је анализирао аустријску политику у Првом балканском рату, још једном поновио свој став да је она одустала од својих претензија на Новопазарски санцак и да се није противила српском ширењу у правцу Старе Србије.³⁷

За Србију је велико олакшање, бар на први поглед, настало 10. новембра када је Николи Пашићу, ауструјски посланик фон Угрон пренео званичну позицију његове владе да је у претходним догађајима Аустрогарска дала доказа својих симпатија према Србији тиме што није мобилисала ни спречила Србију да уђе у Новопазарски санцак као и да не тражи ни стопу земље у тој области.³⁸

И заиста наредних месеци аустријска дипломатија се усресредила на проблем онемогућавања српског изласка на море и обезбеђивања што поволјнијих граница аутономне Албаније што је искључиво по њој могућност да Србија добије неколико градова који су у стратешком погледу за њу били од животне важности. За њу је у том периоду питање статуса Новопазарског санцака било у другом плану. У тренуцима када је српска страна одбаћивала компромис по ова два за њу есенцијална питања британски политичари су у комуникацији са српским властима управо истицали да је Србија добила значајна проширења у правцу Новопазарског санцака и вардарске Македоније, и да би зато требало да прихвати компромисна решења прво у погледу јадранске обале, а затим и градова на источној граници аутономне Албаније. Тако је у више наврата Едвард Греј подсећао српске власти индиректно преко посланика Пецета, али и у директним разговорима са Славком Грујићем, да је Аустрија пристала да Србији уступи Санцак. У преписци са Пецетом, од 29. новембра 1912, истицао је да Србија изгледа превиђа чињеницу да Беч нема примедбе на њено поседовање Санцака.³⁹ Такође, је средином фебруара 1913. године обавестио Колвила Барклеја да српско јавно мњење не узима у обзир чињеницу да је Србија већ осигурала знатне добитке између осталих и Санцак, што је до пре пар месеци било скоро незамисливо јер се рачунало да Аустрија никада неће допустити да ова област пређе у руке неког другог.⁴⁰

³⁶ B.D., vol. IX, part II, N° 165, F. Cartwright to E. Grey, November 8, 1912, 123.

³⁷ B.D., vol. IX, part II, N° 406, F. Cartwright to A. Nicolson, December 20, 1912, 307.

³⁸ АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-Х, Д-7, Пов. Бр. 2553, Пашаћ-СВИМ ПОСЛАНСТВИМА, 29. X/11. XI 1912, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига V, свеска 3, бр. 153, стр. 282.

³⁹ B.D., vol. IX, part II, N° 306, E. Grey to R. Paget, November 28, 1912, 229.

⁴⁰ B.D., vol. IX, part II, N° 610, E. Grey to R. Paget, February 12, 1913, 493.

И поред наизглед незаинтересованости Аустроугарске за судбину Санцака ово питање је поново актуелизовано на Конференцији амбасадора великих сила која је почела са радом 29. новембра 1912. године у Лондону. Турска је питање статуса Санцака остављала на расправу и одлуку великим силама, при чему су амбасадори одбили захтеве победница у погледу Санцака и неких других територија, што је охрабрило Турску која напушта конференцију, али под притиском Русије на кавкаској граници се враћа, и почетком јануара 1913. године прихвата скоро све захтеве балканских савезника, а самим тим и Србије у погледу Новопазарског санцака.⁴¹

Резиме:

Британска дипломатија, као ни дипломатије других великих европских сила, није веровала да ће балкански савезници за свега неколико недеља до ногу потући турске војне јединице и присилити њен политичко-војно-управни апарат на повлачење са Балканског полуострва после пет векова окупације. Европске силе нерадо су гледале и на захтеве балканских држава да им се за зеленим столом признају резултати њихових победа. Британска дипломатија је из више извора била упозната са српским територијалним потраживањима која су између осталих обухватала и подручје Косовског вилајета, стари део Новопазарског санцака, као и неометан приступ Јадранском мору. Едвард Греј, британски министар спољних послова, иако се начелно саглашавао са потребом давања одређених територијалних компензација српској страни, није желео да својим поступцима иритира политички, војни, и дипломатски врх Аустроугарске. Према томе он лично и британска дипломатија су се индиферентно односила према захтевима Србије у погледу Рашке области, односно сагласили су се са ставом Аустрије да неће војно интервенисати због уласка српске војске у Новопазарски санцак, и да ће прихватити да ова област остане у саставу Србије.

⁴¹ АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-ХШ, Д-2, Пов. Бр. 75, Новаковић-Папићу, 20. XII 1912/2. I 1913, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига V, свеска 3, бр. 559, стр. 681.

Aleksandar RASTOVIC, Ph. D.
Senior Research Fellow
The Institute of History Belgrade

Resume:

**GREAT BRITAIN AND THE LIBERATION OF SERBIAN LANDS IN
1912-1913 IN THE LIM AND TARA RIVER VALLEYS**

British diplomacy, much like those of other great European powers, did not believe that the Balkan allies would so decisively defeat Turkish military units in only a matter of weeks, thus forcing the Turkish political-military-administrative system to retreat from the Balkan peninsula after five centuries of occupation. European powers were also loath to consider the demands of Balkan states at the negotiating table for recognition of results of their victories. British diplomacy learned from multiple sources what the Serbian territorial demands were, including the region of the Kosovo Vilayet, the old part of the Novi Pazar Sanjak, as well as direct access to the Adriatic. Although generally in favor of giving certain territorial concessions to the Serbian side, Edward Grey, the British foreign secretary, did not wish to aggravate the political, military and diplomatic command of Austria-Hungary. Thus, he personally, and with him British diplomacy, took an indifferent approach towards Serbian demands regarding the Raška region. They acceded to Austria's demand not to intervene militarily in the case of the Serbian military entering the Novi Pazar Sanjak and recognizing this region as part of Serbia.